

Інформаційні ресурси з інших спеціальностей юридичних наук

УДК 002.55:346

БАКЛАН О.В., доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО СФЕРИ ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС: СПРЯМУВАННЯ ТА ПРИНЦИПИ

Анотація. У статті розглядаються деякі правові тенденції та принципи еволюції правосуб'єктності ЄС щодо сфери економіки та підприємництва держав-членів ЄС.

Ключові слова: економіка, Європейський Союз, правові тенденції, принципи права, сфера підприємництва.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые правовые тенденции и принципы эволюции правосубъектности ЕС относительно сферы экономики и предпринимательства государств-членов ЕС.

Ключевые слова: экономика, Европейский Союз, правовые тенденции, принципы права, сфера предпринимательства.

Summary. This article discusses some of the legal principles of evolution trends and legal personality in the European Union regarding the scope of Economics and Business of the Member States.

Keywords: economy, European Union, legal tendencies, principles of right, sphere of enterprise.

Постановка проблеми. В інформаційному полі нашої країни публічною адміністрацією та вітчизняною правовою системою тривалий час принципам права відводилась роль винятково ідеологічної складової. Практично не визнавався їх безпосередній регулюючий вплив на суспільні відносини, що, зрештою, негативно вплинуло на розвиток національної правової науки. Проте у майже всьому цивілізованому світі принципи права – це найважливіші основи будь-якої правової системи. Від того, наскільки вони відображені і знаходять власне продовження в правових нормах і правозастосовній діяльності, залежить ефективність правового регулювання у всіх сферах і галузях суспільного життя, зокрема у сфері економіки та підприємництва. Нині це починають декларувати і вітчизняні державні діячі, говорячи, що надання нової якості принципам права посилить правову систему держави. При цьому, розглядаючи проблематику, яка пов'язана з еволюцією основних правових засад тієї чи іншої правової системи, її не можна аналізувати поза межами та без зв'язку з проблематикою щодо тенденцій та напрямів розвитку. У цьому сенсі архикорисним представляється вивчення досвіду Європейського Союзу (далі – ЄС) шляхом ознайомлення з науковими дослідженнями вітчизняних вчених [1 – 3], зарубіжних дослідників цього наукового напрямку [4, 5], а також безпосередньо шляхом аналізу правових джерел ЄС [6].

Метою статті є розширення спектра інформаційного простору, огляд окремих джерел окресленої проблематики та порівняльний аналіз деяких правових тенденцій і принципів еволюції правосуб'єктності ЄС, зокрема щодо сфери економіки та підприємництва держав-членів ЄС.

Викладення основного матеріалу. У науково-дослідницькій та науково-популярній літературі, яка присвячена вивченню досвіду ЄС, його правосуб’єктність визначається як сукупність предметів його компетенції та властивих цим предметам повноважень [4 – 6]. При цьому цілком правильно вказується, що, по суті, правосуб’єктність ЄС виступає як його владна компетенція публічної влади, що дозволяє органам ЄС видавати загальнообов’язкові норми та індивідуальні приписи у сфері публічного управління цього міждержавного утворення, що володіє одночасно ознаками як конфедерації (як союзу суверенних держав), так і федерації (подвійний бюджет, подвійне громадянство, наявність наддержавних і державних органів та ін.), а також міжнародної організації (тобто утвореною окремими державами на основі міжнародних договорів).

Наукові дослідження щодо окресленої назвою даної статті проблематики показують, що багато вчених (як економістів, так і юристів) вважають, що у країнах з розвинутою ринковою економікою держава втручається і повинна тим чи іншим чином здійснювати регулювання суспільних відносин у сфері економіки, підприємництва тощо [7, С. 122]. Відповідно предмети компетенції ЄС являють собою коло підвідомчих питань, що відносяться до різних сфер (галузей) економіки (сфери підприємництва тощо) Європейського союзу, за якими він може приймати юридично значущі рішення у вигляді нормативно-правових та інших актів. Інша частина повноважень ЄС виглядає як сукупність його прав, що співвідносяться з певними обов’язками, якими наділяється дане наддержавне утворення для вирішення тих чи інших завдань, які виникають на кожному етапі розвитку ЄС [4, 5].

Зміст правосуб’єктності ЄС не тільки складний (у частині декларативних рекомендаційних норм, які все ж таки знаходять своє практичне втілення у більшості економік країн ЄС – особливо “старої” Європи) та об’ємний, а й вельми рухливий та динамічний, що звичайно характерно для адміністративної правосуб’єктності. При цьому обсяг правосуб’єктності ЄС постійно зростає на всіх етапах його історії і продовжує збільшуватися нині [4, 5]. Це означає, що у процесі розвитку ЄС і ускладнення спільних політичних, економічних та правових завдань (у сфері підприємництва тощо) неминуче розширюється коло питань, які відносяться до компетенції наддержавного утворення¹.

У світовій практиці існує декілька концепцій, що розкривають зміст різноманітних способів державного регулювання ринкової економіки та місця підприємництва як матеріальної основи будь-якої економічної системи.

Найголовніший з цих способів – це, безумовно, закріплення загальнообов’язкових економічних правил на наддержавному правовому просторі. У цьому сенсі варто підкреслити, що у процесі розвитку інтегрованої Європи Лісабонський договір визначає, закріплює і розширює правосуб’єктність ЄС, тим самим не тільки фіксує тенденцію її розширення та поглиблення в теперішній час, а й створює передумови для її збереження та розвитку в майбутньому.

Варто у цьому ж контексті зазначити, що вищезгадана тенденція має певні межі, які найчастіше обумовлені складними чинниками, а саме:

- різноплановими інтересами держав-членів ЄС та Євросоюзу як міждержавного утворення;

¹ Ці тенденції легко простежується, якщо звернути увагу на процес утворення та становлення об’єднаної Європи, тобто створення міждержавних управлінських структур (ЄЕС, Євратому і ЄОВС та ін.), а також на прийняття Лісабонського договору – міждержавної угоди, яка демонструє здатність урядів держав-членів ЄС до сучасного політичного і економічного компромісу.

- необхідністю підтримки між державами-членами ЄС політичного та економічного балансу сил;

- важливістю суворого дотримання цивілізованого європейського сучасного принципу наділення компетенцією (яку надали йому в договорах держави-члени ЄС для досягнення цілей, встановлених цими договорами), який повинен регулювати межі компетенції ЄС. Саме відповідно до даного принципу будь-яка політична, економічна, правова компетенція, що не надана ЄС у договорах, належить державам-членам ЄС [6].

Органічно з тенденціями розвитку ЄС досить чітко простежується також і ряд тенденцій його правової системи. Правова система ЄС, як зазначалось, є складним, об'ємним і багатогранним явищем, яке акумулює комплекс найрізноманітніших правових інститутів, норм-принципів та інших правових норм. При цьому правова система ЄС породжує численні напрями й тенденції свого розвитку і вдосконалення.

Доцільно серед основних тенденцій, що охоплюють всі сторони процесу розвитку і вдосконалення правової системи ЄС та позитивно впливають на оптимізацію суспільних відносин в економічній сфері (сфері підприємництва тощо), виокремити такі тенденції:

- формування і розвиток галузей і інститутів європейського права [1, 2, 7];
 - уніфікація та гармонізація європейського та національного права; формування цілісності правової системи ЄС [1, 2, 9];

- посилення у процесі розвитку інтегрованої Європи тенденції конвергенції різних елементів романо-германського та англосаксонського права, що виступають як частини європейського права [1, 3];

- підвищення значення і ролі суддівського (прецедентного) права в загальній системі європейського права [1, 4, 5];

- зростання питомої ваги так званого “недержавного права” – права, що виходить від міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій та інших подібних їм недержавних інститутів, в правовій системі ЄС [4, 5, 7];

- зміцнення і розвиток принципу пріоритету права Європейського Союзу по відношенню до національного права держав-членів [4, 5, 7] та ін.

Аналізуючи зазначені європейські тенденції розвитку, варто підкреслити, що досвід більшості країн з перехідною економікою, здобутий на порубіжжі ХХ-ХХІ століть, свідчить, що вибір між відомими концепціями “шокової терапії” і “градуалізма” є досить умовним. Хоча все більше й більше дослідників розвитку економіки і підприємництва віддають перевагу неоліберальній парадигмі розвитку [8, С. 28-47]. При цьому еволюційні тенденції правової системи ЄС не виникають самі по собі поза зв'язку і впливу з боку соціально-економічних, політичних, правових систем держав-членів ЄС. Їх виникнення і розвиток зумовлено багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами. В першу чергу юридичною природою, сутністю, змістом, характером правовідносин між правовою системою ЄС, недержавною правовою системою сучасної Європи з правовими системами держав-членів. В західній юридичній літературі влучно вказується, що багато системних правових положень об'єднаної Європи, які варто розглядати як сукупність загальнообов'язкових норм, що містяться переважно в договірних актах, укладених міждержавними управлінськими та координаційними структурами, зумовлюються новим західноєвропейським правовим порядком, який був проголошений і

затверджений рядом рішень Європейського суду (суду справедливості у дослівному перекладі)².

Варто зауважити, що положення про пріоритет та верховенство правової системи Європейського Співтовариства по відношенню до правових систем держав-членів спочатку неоднозначно сприймалися і сприймаються нині останніми. Про це, зокрема, свідчить позиція Конституційного суду Німеччини та подібні судові рішення, які характерні і для деяких інших держав-членів ЄС, у тому числі й у сфері адміністративного судочинства тощо [9]. Проте протягом усього періоду розвитку європейського права ці положення, що практично стали нормами-принципами і логічно послужили підставою для виникнення відповідної правової тенденції у державах-членах ЄС, залишаються основними положеннями, опосередкованими відносинами між європейським наднаціональним правом і правовими системами держав-членів й донині. Тобто деякі відхилення від загальної тенденції (а саме – тимчасового пріоритету національної правової системи, що регулює сферу підприємництва) простежується, що відбувається і поза межами ЄС. У цьому сенсі зазначимо, що необхідність державного (передусім адміністративно-правового) регулювання національної економіки (підприємництва тощо) часто ґрунтується на теорії “громадського інтересу” (“public interest”). Суть цієї теорії полягає в тому, що якщо вільний ринок не здатний до ефективного розміщення ресурсів і задоволення вимог споживачів, то держава має регулювати цей ринок для трансформації економічного положення в інтересах суспільства. Це є реальністю у багатьох країнах світу. Так, Президент США Б. Обама оголосив свій план: протягом 10 років інвестувати 150 млрд. доларів США в розвиток інноваційних підприємств, щоб створити 5 млн. робочих місць. Японія до 2015 р. також планує розширити обсяг ринку за рахунок державної підтримки екологічних технологій на 100 трлн. ієн з метою збільшення ринку зайнятості на 2,2 млн. робочих місць [10, с. 71].

Більше того, у процесі розвитку Європейського Співтовариства даний принцип і тенденції не тільки зберігаються (з певними згаданими виключеннями) на колишньому рівні і не слабшають, але, навпаки, ще більше зміцнюються і розвиваються. Так принцип верховенства європейського права по відношенню до національного права і відповідна правова тенденція в теперішній час проявляються формально – як юридично, так і практично, а саме: вони виявляються і закріплюються в багатьох принципових положеннях, які стали після закінчення часу справжніми постулатами правової системи Євросоюзу [6]. Серед них варто звернути увагу на такі фундаментальні засади:

- національне право ні за яких обставин, в тому числі у тих випадках, які пов'язані з часом прийняття державою-членом тих чи інших правових актів, не може превалювати над загальноєвропейським правом;

² Насамперед ідеться про такі рішення Суду, як: рішення 1963 р., згідно з яким у ЄС встановлювався на базі установчих договірних актів новий правопорядок, заради формування якого держави обмежили в деяких сферах свої суверенні права (суб'єктами цього правопорядку стали не тільки держави-члени ЄС, а й їх громадяни); рішення 1964 р., в якому говорилося, що на відміну від звичайних міжнародних договорів Договір про Європейський економічний простір фактично створив свою власну правову систему, що стала інтегрованою частиною правових систем держав-членів і обов'язковою для застосування їх судами; рішення 1972 р., згідно з яким у тих сферах, в котрих договірними актами встановлені обмеження для держав-членів ЄС у процесі реалізації ними суверенної влади, право Європейського Співтовариства має пріоритет і верховенство (the Supremacy of Gommunity Law) по відношенню до їх національного права [4 – 6].

- у випадках невиконання державами-членами ЄС своїх зобов'язань, що випливають з установчих європейських договірних актів, в якості причини невиконання зобов'язань неможливе посилання на невідповідність тих чи інших положень договорів національним конституціям;

- держави-члени не можуть приймати і застосовувати в процесі свого повсякденного функціонування правові та інші заходи (засоби), які перешкоджали б ефективному застосуванню положень договорів;

- юридична сила актів, що виходять від ЄС, не може бути різною стосовно різних держав-членів;

- держави-члени ЄС не можуть давати офіційні висновки, пов'язані з тлумаченням регламентів – актів Європейської Спільноти, що мають для них обов'язковий характер;

- національні суди не мають юрисдикції, яка стосується перевірки європейського права на предмет його відповідності конституціям держав-членів ЄС;

- у тих випадках, коли Європейський суд справедливості виявить невідповідність національного права європейському, законодавчі органи держав-членів ЄС зобов'язані усунути цю невідповідність, а національні суди повинні простежити за тим, щоб рішення Європейського суду справедливості, в якому міститься вказівка на цю невідповідність, були б в точності виконані;

- держави-члени ЄС ніяким чином не можуть заборонити своїм судам загальної юрисдикції та спеціалізованим судам застосовувати в разі потреби європейське право;

- національне право має створювати всі можливі умови і тим самим сприяти реалізації тих суб'єктивних прав, які даються фізичній чи юридичній особі європейським правом.

Враховуючи вищезазначене, узагальнено можна стверджувати, що в державах-членах ЄС хоча і немає єдиного розуміння концепції та обсягу економічного права (Law of the Economy), але однаково розуміється роль, яку право може і повинно відіграти в регулюванні економіки [11, С. 87]. Нині в Європі спостерігається загальна тенденція щодо “цілого комплексу інституційних та процедурних реформ, які дають змогу ЄС: встановити єдині правові рамки та інституційну структуру формування простору свободи, безпеки та юстиції, покласти край прийняттю паралельних законодавчих актів і т. ін...”, про що зазначають вітчизняні дослідники з міжнародного права [12, С. 193].

Поряд з тенденцією активного здійснення і розвитку принципу верховенства правової системи Євросоюзу по відношенню до національних правових систем все більш чітко проявляються й інші її тенденції [4, 5], пов'язані, зокрема, з:

- підвищенням питомої ваги в системі джерел європейського права судового прецедента, а разом з ним і самого суддівського права;

- формуванням і зміцненням цілісності наддержавної правової системи, що є бажаним результатом європейської інтеграції;

- все більшим і більшим зародженням і розширенням у правовому полі ЄС поряд з первинним і вторинним правом обсягу норм так званого недержавного права.

З приводу останньої тенденції слід зауважити, що вона на відміну від ряду інших тенденцій, пов'язаних, наприклад, з формуванням цілісності європейської правової системи, розвитком в її надрах процесу конвергенції, являє собою далеко не нове і безпосередньо не пов'язане з європейською інтеграцією і розвитком лише європейського наддержавного права явище. Вона має універсальний характер, будучи властивою не тільки європейській, регіональній правовій системі, а й національним правовим системам.

Нині недержавне право, яке визначається в досить абстрактному аспекті як сукупність норм, видаваних і забезпечуваних примусовою силою недержавними суб'єктами нормотворчості, асоціюється з нормотворчою діяльністю таких інститутів, як

різні бізнес-організації, транснаціональні корпорації, неурядові та некомерційні організації та ін.

Будучи спочатку властивою лише національним правовим системам і частково міжнародному праву, зокрема нормотворчої діяльності міжнародних організацій, дана тенденція з утворенням правової системи Європейського Союзу стала тенденцією розвитку права і даного наддержавного утворення. Подібні переходи і перетворення з національних у наднаціональні зазнали і деяких інших тенденцій розвитку правової системи ЄС, зокрема таких, які пов'язані з розширенням зони регулятивного впливу суддівського права в рамках національного і наднаціонального європейського права; формуванням і розвитком різних галузей і інститутів права; формуванням цілісності правової системи [4, 5].

Завершуючи розгляд окреслених питань, зауважимо, що в контексті проблематики даної статті варто також підтримати точку зору відомого британського дослідника Є. Хобсбаума [13] стосовно повернення суспільного інтересу до праць К. Маркса у частині соціального спрямування упорядкування суспільних відносин у сфері економіки та підприємництва, що фрагментарно (враховуючи кризові явища у світовій економіці) знаходить своє місце у країнах-членах ЄС.

Висновки.

Якщо врахувати нормативне положення Європейського Союзу, що правосуб'єктність ЄС визначається як сукупність предметів його компетенції та властивих цим предметам повноважень (підкреслення – від Авт.), аналіз змісту даної статті дозволяє погодитися з такими положеннями:

- нині з урахуванням всіх відмічених спрямувань та започаткуванням зазначених принципів чітко спостерігається зміцнення і розвиток основного принципу – пріоритету права ЄС по відношенню до національного права держав-членів, що призводить до постійного нарощування обсягу правосуб'єктності ЄС, яке означає, що у процесі еволюції ЄС, незважаючи на ускладнення спільних політичних, економічних та правових завдань (у сфері підприємництва тощо), неминуче розширюється коло питань, які відносяться до компетенції цього наддержавного утворення;

- як виключення, яке є підтвердженням вищезазначеного першого положення, варто в еволюції правосуб'єктності Європейського Союзу щодо сфери економіки та підприємництва держав-членів ЄС відмітити і відхилення від загальної тенденції, а саме: констатувати випадки тимчасового пріоритету окремих національних правових систем, які регулюють, зокрема, сферу національного підприємництва (що, як правило, обумовлюється кризовими явищами в економіці окремих держав-членів ЄС).

Автор сподівається на продовження обговорення зазначеної проблематики, зокрема щодо питань інформації, яка є цікавою для науковців, фахівців-практиків та представників громадськості стосовно згаданих та інших правових тенденцій і принципів розвитку правосуб'єктності ЄС, зокрема щодо сфери економіки та підприємництва держав-членів ЄС.

Використана література

1. Мостовой О.А. Адміністративно-правові та організаційні засади провадження за зверненнями громадян до органів виконавчої влади України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олександр Анатолійович Мостовой. – К., 2011. – 201 с.
2. Головатий С. Верховенство права (правовладдя) : як його тлумачить Венеційська Комісія // Право України. – 2011. – № 10. – С. 154-167.

3. Кудря В. Види проваджень по зверненнях громадян до органів виконавчої влади та адміністративні (управлінські) послуги громадянам з боку органів виконавчої влади України // Право України. – 2006. – № 3. – С. 12-15.
4. Fligstein N. Eurolash. The EU. European Identity and Future of Europe. Oxford., 2008.
5. Jacobson B., Laegreid P., Pedersen P. Europeanization and Transnational States. Comparing Nordic Gavernments. L., 2004.
6. Chalmers D., Monti G. European Union : Text and Materials. Updating Supplement. Cambr., 2008.
7. Баклан О.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері підприємництва : теоретико-правовий аспект : монографія / О.В. Баклан. – К. : Магістр-XXI сторіччя, 2011. – 336 с.
8. Єщенко П.С., Арсеєнко А.Г. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 28-47.
9. Баклан О.В. Закордонний досвід щодо провадження за зверненнями громадян до органів виконавчої влади // Юридичний вісник. – 2007. – № 1. – С. 50-54. – (Повітряне і космічне право : наукові праці НАУ).
10. Федулова Л.І. Тенденції розвитку інноваційної політики та її вплив на економічне зростання // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 63-81.
11. Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : 12.00.07 / Ніна Олексіївна Саніахметова. – О., 1998. – 403 с.
12. Макаруха З. Правове регулювання розвитку свободи, безпеки та юстиції в рамках ЄС : реформи Лісабонського договору 2007 року // Право України. – 2010. – № 11. – С. 188-193.
13. Хобсбаум Э. Триумфальное возвращение учения Маркса-Энгельса / Э. Хобсбаум. – Режим доступа : [//www.bigness.ru/?area=articleItem&id=89035&mode=print](http://www.bigness.ru/?area=articleItem&id=89035&mode=print)

~~~~~ * * * ~~~~~